

ÇİN'DEKİ ÇAĞATAY TÜRKÇESİ ARAŞTIRMALARI ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME

A GENERAL REVIEW OF RESEARCH ON ÇAĞATAY TURKISH IN CHINA

*Mehmet Ali ABLİZ**

Özet:

13. yüzyılın sonlarından 20. yüzyılın başlarına kadar olan tarihi süreçte Türklerin Batı kolu Osmanlıca veya Osmanlı Türkçesi şeklinde adlandırılan dili kullanmışken, Doğu kolu ise Çağatayca veya Çağatay Türkçesi diye adlandırılan dili yaygın olarak kullanmışlardır. Çağatay Türkçesi, Çin'deki Uygurlar tarafından 20. yüzyılın ortalarına kadar kullanılmıştır. Çağatay dili ve edebiyatı üzerine sürdürülen araştırmalar genel Uygur dili ve edebiyatı araştırmalarının çok önemli bir parçasını teşkil etmektedir. Aynı zamanda, bilindiği gibi genel (eski Karahanlı, Çağatay ve Çağdaş) Uygur dili ve edebiyatı üzerine yapılan bu araştırmalar, günümüz Türkoloji bilimi araştırmalarının çok önemli bir parçasıdır.

Çin'de, Çağatay Türkçesi üzerine yapılan araştırmaların büyük çoğunluğunun Uygur kökenli bilim adamları tarafından yürütüldüğü ve genellikle Çağdaş Uygur dili ve yazısıyla yayımlandığı bilinmektedir. Çin kökenli veya Çin dilli bilim adamlarının Arapça, Farsça gibi dillerden bihaber olması gibi somut nedenlerden dolayı bu alana pek ilgi göstermediği de bir gerçektir.

Bu çalışmada, 20. yüzyılın ortasından günümüze kadar olan süreçte Çin'de Çağatay Türkçesi üzerine yapılmış (Çince ve Uygurca) araştırmalar taranarak genel bir değerlendirmesi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çin, Çağatay Türkçesi, Uygurca, Uygur, Değerlendirme.

* Çin Merkezi Milliyetler Üniversitesi Uygur Dili ve Edebiyatı Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi – Pekin / ÇİN kashighar@hotmail.com

Abstract:

From the ending of the 13th century to the beginning of the 20th century the west branch of the Turkic language was called Osmanli or Osmanli Turkçäsi, and the east branch of the Turkic language was called Çağatayçä or Çağatay Turkish. These languages were broadly used in wide arrears. In China, the Çağatay Turkish was used by Uyghur people till the first half of the 20th century. Meanwhile, the research on the Old Uyghur Language, Karakhanid language, Çağatay language, the language and literature of the Modern Uyghur are composed of the main part of the nowadays Turkology.

The researchs on the Çağatay language in China have been mainly done by the Uyghur scholars and these works are mainly in Modern Uyghur Language. Because of not knowing Arabic and Persian, the Chinese scholars who carry on research on Çağatay language could not make through research.

This research carries out a general discussion on the researches which were from the first half of the twentieth century to the present day.

Key words: China, Çağatay Turkish, Uyghur Language, Uyghur, Discussion.

GİRİŞ

Çağatay Türkçesi 13. yüzyılın sonlarından 20. yüzyılın başlarına kadar Orta Asya ve günümüzdeki Çin'in Xinjiang Uyghur Özerk Bölgesinde (XUÖB) yaşayan Türk kökenlilerin ortak yazı dilidir. Çağatay döneminin önemli siması Ali Şir Nevaî kendi ana dilini, Arapça ve Farsçaya mukabil halde “*Türki Dil*” diye adlandırmış, Oğuz, Kıpçak diline karşın “*Çağatay Türkçesi*” demiştir. Çağatay Türkçesi “*Hakaniye Dili*” esasında gelişmiş ve şekillenmiş bir yazı dilidir (Tursun, 1998, s. 14).

Çağatay Türkçesi, Uyghur ve Orta Asya'daki diğer Türk dilli halkların ortak yazı dili olarak yaklaşık 600 sene kullanılmıştır. Bu süreçte Rabguzî, Babür, Lutfi, Sekkakî, Molla Bilal, Tecellî, Molla Musa Sayramî, Abdurehim Nizari gibi çok sayıda şairler, yazarlar, tarihçiler meydana gelmiştir. Bu insanlar çok sayıda cihanşümül eserler bırakmıştır. Bu mirasları toplamak, derlemek, yayınlamak ve onların üzerinde araştırma yapmak, hangi dönemde olursa olsun önemlidir. Özellikle, dil ve edebiyatımız ile kültürümüzün tarihi bütünlüğü açısından çok önemlidir.

Çin'de Çağatay Türkçesinde yazılmış eserleri toplama, derleme ve üzerinde bilimsel araştırmalar yapma ve çağdaş Uyghur yazısıyla yayınlama girişimi, ancak 20. yüzyılın 60'lı yıllarında başlamıştır (Tömür ve Osman,

1993, s. 1). Elli senelik süreçte, Çin’de Çağatay Türkçesi ve bu döneme ait edebi eserler üzerinde araştırma yapan bilim adamları çoğalmıştır. Özellikle XUÖB Milliyetler ve Din işleri Komitesine bağlı olarak kurulan Uygur Klasik Eserleri Derleme Biriminin kurulmasıyla önemli mesafeler kat edilmiştir. Çağatay Türkçesinin fonetiği, leksikolojisi, grameri, edebiyatı alanlarında çok sayıda makale yazılmıştır. Bu alandaki araştırmaların sonucunda kitaplar, sözlükler yayınlanmış, üniversitelerin ilgili bölümlerinde lisansüstü öğrencileri adı geçen konularda bilimsel tezler hazırlamıştır.

Uygurlar, Çağatay Türkçesini uzun süre kullanan halklardan biridir. Dolayısıyla, Çin’deki Uygur dili ve edebiyatı araştırmalarında, Çağatay dil ve edebiyatının araştırılması önemli yer teşkil eder. Çalışmamızda son 50 yıldır Çin’de yapılan Çağatay Türkçesi araştırmaları, bu alandaki önemli araştırmacılar ile Çince, Uygurca yayınlanmış yayınlar ve yapılan doktora tezleri üzerinde değerlendirme yapılacaktır.

1. ÇİN’DE ÇAĞATAY TÜRKÇESİ ÜZERİNE ARAŞTIRMA YAPAN KURUMLAR

Çin’deki Çağatay Türkçesi üzerine araştırma yapan kurumlara baktığımızda temsil özelliği bulunanlardan başlıcaları şunlardır:

1. Çin Sosyal Bilimler Akademisi Milliyetler Araştırma Enstitüsü: Bu enstitü 1958 yılında kurulmuştur. Bu kurumun kuruluş amacı, Çin’deki azınlık milliyetlerin dil-yazıları, edebiyatları ve kültürleri alanında araştırma yapmaktır. Bu enstitü arşivinde çok sayıda Çağatay Türkçesiyle yazılmış el yazmalar bulunmaktadır. Enstitü bünyesinde “Türk Dillerini Araştırma Derneği” vardır. Enstitünün yayımlanan bilimsel dergileri şunlardır: “Milliyetler Araştırmaları”, “Milletler Dili ve Edebiyatı”, “Dünya Milliyetleri”.

2. Merkezi Milliyetler Üniversitesi Uygur Dili ve Edebiyatı Bölümü: Bölüm 1951 yılında kurulmuş olup günümüzde de faaldir. Çin’de önde gelen Türkologların çoğu burada çalışmış veya buradan yetişmiştir. Özellikle, Çağatay Türkçesi alanında, Çinde doktora eğitimi verebilen tek kurum burasıdır. Çin’de Çağatay Türkçesi araştırmalarında en fazla eser veren bilim adamları burada bulunmaktadır.

3. Xinjiang Üniversitesi Filoloji Fakültesi: Fakülte 1936 yılındaki dil ve edebiyat bölümü temelinde 2000 yılında kurulmuştur. Bölüm günümüze kadar çok sayıda mezun vermiştir. Çağatay Türkçesi zorunlu ders olarak okutulmaktadır. Yüksek lisans yapan mezunların çoğu Çağatay Türkçesi eserlerinin yayınlanmasında önemli katkıda bulunmuştur.

4. Xinjiang Sosyal Bilimler Akademisi: Akademi 1981 yılında kurulmuş olup, bünyesindeki Dil Araştırmalar Enstitüsü, Edebiyat Araştırmalar Enstitüsü, Uygur bölgesindeki dil ve edebiyatla ilgili araştırmalar yürütmektedir. Güçlü bir akademik kadrosu vardır.

5. Xinjiang Kütüphanesi: Bu Kütüphane 20. yüzyılın 30'lu yıllarında kurulmuştur. Bu kütüphanede çok sayıda Çağatay Türkçesiyle yazılmış el yazmalar bulunmaktadır. Edinilen bilgilere göre bu kütüphanede saklanan eski eserlerin sayısı 54 bin parçadan fazladır (<http://www.chinanews.com/cul/2011/08-16/3261671.shtml>). Bunun çoğunluğu Çağatay Türkçesiyle yazılmış el yazmalardır. Bu kurumun fonksiyonu ise araştırmacıları bu alanda el yazma ve diğer bilgilerle bilgilendirmektir. Bundan başka yine Pekin'deki Yasakşehir Kütüphanesinde de Qing Sülalesine ait çok sayıdaki el yazmalarının saklı olduğu bilinmektedir.

6. Xinjiang Klasik Eserleri Derleme Birimi: Bu birim Xinjiang Milliyetler İşleri Komitesine bağlıdır. Bu Ofis Çin'de en fazla Çağatay Türkçesi eserlerinin saklandığı yerdir. Bu birimin genelde Uygur bölgesinin çeşitli yerlerinde bulunan, halk arasında saklanan klasik eserleri toplamak, koleksiyon yapmak, yayınlamak ve üzerinde araştırma yapmak gibi görevleri vardır.

2. ÇİN'DE ÇAĞATAY TÜRKÇESİ ALANINDA ARAŞTIRMA YAPAN ARAŞTIRMACILAR

Çin'deki Uygurlar arasında 20. yüzyılın ortalarından sonra Çağatay Türkçesi alanında araştırma yapan çok sayıda bilim adamı yetişmiştir. Onlar sadece dil alanında değil edebiyat, kültür, tarih gibi çeşitli alanlarda da araştırma yapmıştır. Onların tamamını burada tek tek saymak, anlatmak mümkün değildir. Çalışmamızda sadece önde gelen temsilciler hakkında bilgi vermeye çalışacağız.

Prof. Emin Tursun (1924-2011): Ürümçi doğumlu Emin Tursun, 20.yy'da Uygurlar arasında yetişmiş önemli dil bilimci, şair ve kültür araştırmacısıdır (Eraslan, 2011, s. 4). Nevaî araştırmaları, Çağatay Türkçesi dönemi kültür araştırmaları gibi çeşitli alanlarda çalışmalar yapmıştır. Özellikle, Nevaî'nin çok sayıdaki eserini Çağdaş Uygurcaya aktarmış ve incelemiştir.

Prof. Hemit Tömür (1931-2006): Turfan'da doğmuştur. Eski Xinjiang Dil okulundan mezun olduktan sonra akademik kariyerine Pekin'de, Merkezi Milliyetler Üniversitesinde devam etmiştir. Ayrıca, Xinjiang Uygur Özerk Bölgesi Dil-Yazı Komitesinde üst düzey araştırmacı olarak da çalışmalarını sürdürmüştür (Barat, 2006, s. 4).

Prof. Hemit Tömür'ün Araştırma alanı Çağdaş Uygurca ve Çağatay Türkçesi üzerinedir. *Çağdaş Uygurcanın Grameri (Morfolojisi)* adlı kitabı Uygur dili araştırmalarında çığır açan çalışma olmuştur¹. Öğrencisi Abdurup Polat ile birlikte *Çağatayca*² adlı akademik çalışmasını yayınlamış olup, bu kitap Çin'de Çağatay Türkçesi üzerine yapılan ilk bilimsel çalışma niteliğindedir. Hemit Tömür yine *Tavarihi Musikiyyun, Etebetul Hekayık, Muhakimetul Lugeteyyin*³ gibi Çağatay döneminin klasik eserlerini Çağdaş Uygur dili ve yazısına uyarlamıştır.

Mirsultan Osman ile birlikte yazdığı *Bizim Çağatay Türkçesi Hakkındaki Görüşlerimiz* adlı makalesi Uygur sahasındaki Çağatay Türkçesinin tarihi ve üzerine yapılan çalışmalar ile mevcut sorunları üzerinde duran son çalışması olmuştur.

Prof. Dr. Abdurup Polat (1950-): Kaşgar'da doğmuştur. Merkezi Milliyetler Üniversitesinden mezun olmuştur. Mezun olduğu üniversitede Uygur dili ve edebiyatı, özellikle de Çağatay dili üzerine yoğunlaşmıştır. Çin'deki Çağatay Türkçesi araştırmaları alanında en önemli isimlerden biri olmuştur. Araştırma alanı Çağatay Uygur dili, Uygur on iki makamı, Çağatay Uygur edebiyatı, Uygur dili leksikolojisidir⁴.

¹ Bu eser 1987 yılında Pekin'de Merkezi Milliyetler Neşriyatı tarafından yayımlanmıştır. Bu eserin İngilizcesi 2003 yılında da İstanbul'da yayımlanmıştır.

² Bu eser, 1986 yılında Kaşgar Uygur Neşriyatı tarafından Kaşgar'da yayımlanmıştır.

³ Muhakimetul Lugeteyyin, Hemit Tömür ve Abdureop Polat tarafından hazırlanmış ve 1988 yılında Pekin'de Merkezi Milliyetler Neşriyatı tarafından yayımlanmıştır.

⁴ Uygur gramerine ait çalışması, Çağatay Uygur Dili Grameri adıyla 2007 yılında Merkezi Milliyetler

Prof. Geiretcan Osman (1958-): Kaşgar şehrinde doğmuştur. Xinjiang Üniversitesi Uygur Dili ve Edebiyatı Bölümünden mezun olmuştur. Mezuniyetinden günümüzedek aynı okulda akademik kariyerini devam ettirmektedir. Araştırma alanı Uygur klasik (Çağatay) edebiyat tarihi, Uygur folkloru, eski Uygur şiirleridir. Önemli yayınlarından *Uygur Klasik Edebiyat Tarihi*, Çağatay edebiyatı tarihi ile ilgili kapsamlı bir araştırmadır. Geiretcan Osman'ın diğer meslektaşlarından farkı, araştırmalarını sadece Uygur Türkçesinde değil Çince olarak da sürdürmesidir. Örneğin *Eski Uygur Edebiyatı Araştırmaları*, *Büyük Şair Nevaî* gibi eserleri Çince yayımlanmış, böylece Çin literatüründe adını duyurmuştur.

Çağatay edebiyatının sınırları ve bu edebiyatın gelişmesini sağlayan edebi dilin dayandığı kaynak hususunda araştırmacılar arasında görüş farklılığı vardır (Karaatlı vd., 2010, s. 21). Çağatay edebiyatının erken dönemleri ve o dönemde yaşayan bilginlerin eserleri tartışılmazdır. Ama bazı bilim adamları tarafından Çağatay edebiyatının gerileme ve çöküş devri (Çetindağ, 2011, s. 78) olarak adlandırılan 17. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar olan bu devirde XUÖB yetişmiş olan şairler, tarihçiler ve bilginlerin Çağatay Türkçesiyle yazdığı eserler o devrin önemli parçasını teşkil etmektedir.

Bu devirde yaşayan ve eserler bırakan şahsiyetler arasında Gumnam (17. yüzyılın ortasında Kaşgar'da yaşamıştır), Salahi (17-18. yüzyıllarda Kaşgar'da yaşamıştır), Zelili (1677-1755), Erşi (1685-1756), Harabati (1638-1730), Futuhi (1714-1755/1756), Nevbeti (1691-1760), Mehzun Hoteni (18. yüzyılda yaşamıştır), Kusuri (1717-1827), Molla Muhemmed Tömür (17. yüzyılda yaşamıştır), Şah Hicran (18. yüzyılda yaşamıştır), Abdulla Han Mehdum (18. yüzyılda yaşamıştır), Muhemmed Sadiq Kaşgari (1725/1726-1850), Qelender (1747-?), Möcizi (19. yüzyılda yaşamıştır), Abdurehim Nizari (1776-1850), Noruz Ahun Ziyaiy (19. yüzyılda yaşamıştır), Gheribi (1802/1803-1861/1862), Molla Şakir (1805-1870), Molla Bilal (1825-1902), Naqıs (1840-1920), Molla Musa Sayrami (1836-1917), Tecelli (1856-1925) gibi şahsiyetleri sayabiliriz. Günümüzde araştırmacılar bunların eserleri üzerinde çalışmalar yapmakta ve çağdaş Uygurca ile yayımlamaktadırlar⁵.

Neşriyatı tarafından Pekin'de yayımlanmıştır.

⁵ Yukarıdaki yazarların eserleri Çağdaş Uygurca ile yayımlanmıştır. Bu çalışmada sadece isimlerini zikretmekle yetineceğiz.

Çağatay Türkçesi üzerine araştırma yapılmaya başlandığı ilk dönemlerde daha çok bölük pörçük makaleler yayımlanmıştır. Daha sonraki dönemlerde bu alanda çalışanların çoğalması ve birikimin artmasıyla araştırmalar derinleşmiş, yayın sayısı da çoğalmıştır. Bu yayınların önemli bir kısmı özel olarak Çağatay Türkçesi üzerine odaklandıysa da bazıları bu döneme ait genel bilgileri içermiştir.

3. ÇİN'DE ÇAĞATAY TÜRKÇESİ ÜZERİNE YAYIMLANMIŞ KİTAPLAR

- Bawudun, Muhammed Tursun ve Ehed, Ablimit. (2006). *Çağatay Uygurcasının Derleme Sözlüğü*. Urumçi: Xinjiang Halk Neşriyatı.
- Beş Dilli Mancuca Sözlük*. (1957). Pekin: Merkezi Milliyetler Neşriyatı.
- Böğü, Ablimit Ehed. (2002). *Çağatay Dili*. Urumçi: Xinjiang Halk Neşriyatı.
- Ghopur, Wahitcan ve Hüseyin, Esqer. (1987). *Uygur KLASİK Edebiyat Dizini*. Pekin: Merkezi Milliyetler Neşriyatı.
- İliyof, Tiyipcan ve Cari, Rehmitullah. (1981). *Uygur KLASİK Edebiyatından Numuneler*. Urumçi: Xinjiang Halk Neşriyatı.
- Liubin. (1995). *Karahanlılarda Edebiyat*. Urumçi: Xinjiang Halk Neşriyatı. (Çince)
- Niuruci. (1997). *Uygurların Eski Yazıları Ve Yazıtları*. Urumçi: Xinjiang Halk Neşriyatı. (Çince)
- Osman, Gheyretcan. (2002). *Uygur KLASİK Edebiyat Tarihi*. Urumçi: Xinjiang Eğitim Neşriyatı.
- Polat, Abdureop. (2003). *Çağatay Uygur Diliden Mufessel Beyan*. Pekin: Merkezi Milliyetler Neşriyatı.
- Polat, Abdureop. (2007). *Çağatay Uygur Dili Grameri*. Pekin: Merkezi Milliyetler Neşriyatı.
- Polat, Abdureop. (2007). *Çağatay Uygur Diline Ait Makaliller*. Pekin: Merkezi Milliyetler Neşriyatı.
- Rahman, Abdukerim. (1998). *Uygur Edebiyat Tarihi*. Urumçi: Xinjiang Üniversitesi Neşriyatı. (Çince)
- Tömür, Hemit ve Polat, Abdureop. (1989). *Çağatay Dili*. Kaşgar: Kaşgar Uygur Neşriyatı.
- Zhang, Hongqiao. (1995). *Çağataycanın İlk Devrinde Edebiyat*. Urumçi: Xinjiang Halk Neşriyatı. (Çince)
- Zhao, Guodong ve Zhang, Xierong. (1995). *Çağataycanın Son Devrinde Edebiyat*. Urumçi: Xinjiang Halk Neşriyatı. (Çince)

4. ÇİN'DE ÇAĞATAY TÜRKÇESİ ÜZERİNE YAYIMLANMIŞ UYGURCA MAKALELER

- Abdullah, Muhammed Tusun. (2008). (Çağatay Dili) Termini Üzerinde Yeni Bir Düşümce. *Dil ve Tercüme Dergisi*, (3), 5-10.
- Abduqadir, Kurbanca ve Hemrah, Ablimit Qudret. (2009). Çağatay Dili Termini ve Onun Tarihi Hakkında Genel Bir İnceleme. *Dil ve Tercüme Dergisi*, (1), 45-50.
- Abdurehim, Erkin. (1988). Çağataycada Ad Durumunun İfade Edilmesi. *Dil ve Tercüme Dergisi*, (7), 10-17.
- Ahmed, Biliqiz. (2002). Çağatay Dilindeki Oğuz, Kıpçak Dilinin Gramer Parçaları Terkibi Hakkında. *Xinjiang Sosyal Fenler Araştırması Dergisi*, (2), 24.
- Arşi, Qasim. (1983). Çağatay Dili Üzerine. *Xinjiang Üniversitesi Dergisi*, (3), 90-94.
- Awut, Reyhangül. (2008). Çağatay Türkçesinin Kaşgar Eyaletindeki Kalmış İzleri. *Merkezi Milliyetler Üniversitesi Yüksek Lisans Öğrencileri Sosyal Uygulama Projesi Raporu*, Pekin.
- Ayup, Tursun. (1996). Uygur Yazı Dili Gelişmesindeki Temel Değişme Ve Onun Nedenleri. *Dil ve Tercüme Dergisi*, (4), 24-33.
- Ayup, Tursun. (2000). Uygur Yazı Dilini Devirlere Bölmenin Kuralları Hakkında. *Xinjiang Sosyal Fenler Araştırması Dergisi*, (5), 24.
- Cari, Remutullah. (1987). Çağatay Dili Araştırmasındaki Bazı Sorunlar. *Dil ve Tercüme Dergisi*, (2), 10-16.
- Davut, Ömer. (1995). Çağataycada Qaratma Durumu Var mı? *Xinjiang Sosyal Fenler Araştırması Dergisi*, (1), 70-74.
- Davut, Ömer. (1998). Çağatay Dilinin Leksikoloji Yapısı Üzerinde İnceleme. *Dil ve Tercüme Dergisi*, (2).
- Davut, Ömer. (1999). Çağatay Dili Ve Çağatay Han Üzerine. *Dil ve Tercüme Dergisi*, (2).
- Davut, Ömer. (2009). Klasik Eserleri Neşre Hazırlamaya Ait Bazı Sorunlar Üzerine. *Bulak Dergisi*, (4).
- Davut, Ömercan. (1997). Çağatayca Araştırma Tarihidен Genel Bir İnceleme. *Dil ve Tercüme Dergisi*, (3), 1-8.
- Ehed, Ablimit. (1986). Çağatay Dili ve Onun Şekillenme Süreci. *Xinjiang Üniversitesi Dergisi*, (4), 123-128.
- Ehed, Ablimit. (2002). Çağatay Uygur Yazısındaki Bazı Fonetik Özellikler. *Dil ve Tercüme Dergisi*, (1), 13-18.
- Ehed, Ablimit. (2002). Çağatay Uygurcasındaki Bir Kısım Farsça Sözcük Yapım

- Ekleri Hakkında. *Xinjiang Sosyal Fenler Araştırması Dergisi*, (2), 89-97.
- Eysa, Muhammed. (1985). Çağatay Dilinin Özellikleri. *Kaşgar Pedagojik Enstitüsü Dergisi*, (2), 44-53.
- Huşdil, Gülcehan. (2008). Uygurlardaki Farsça Eserlerin Yaratılış Tarihine Bir Bakış. *Bulak Dergisi*, (4), 66-72.
- İlahun, Şevket, “Çağatay Dönemindeki Uygur Edebiyatının Özellikleri” *Xinjiang Sosyal Fenler Araştırması Dergisi*, S.118-121, Sayı:4 Yıl:2002
- İslami, Abdüresit. (1986). Çağatay Dili Dönemindeki Uygur Dili Gelişmesi ve Bu Dilde Yazılmış Eserler. *Xinjiang Üniversitesi Dergisi*, (2), 101-105.
- Kökyar, İdris Turniyaz ve Udmiş, Tursun Sawut. (2009). Çağatay Uygurcasıyla Yazılmış Vesiqeler. *Bulak Dergisi*, (1), 25-28.
- Kökyar, İdris Turniyaz ve Udmiş, Tursun Sawut. (2009). Çağatay Uygurcasıyla Yazılmış Vesiqeler. *Bulak Dergisi*, (2), 77-82.
- Kökyar, İdris Turniyaz ve Udmiş, Tursun Sawut. (2009). Çağatay Uygurcası İle Yazılmış Vesiqeler. *Bulak Dergisi*, (3), 99-103.
- Kökyar, İdris Turniyaz. (2009). Çağatay Uygurcasındaki Farsça Ad Yapım Eki. *Dil ve Tercüme Dergisi*, (1), 35-39.
- Köprülü, M. Fuat. (2000). Çağatay Edebiyatı. (Tursun Hoşur İdiquti, Çev.). *Bulak Dergisi*, (5), 73-85.
- Mahmutcan, Dolqun. (1988). Çağatay Yazısı Üzerinde Genel Bir Açıklama. *Dil ve Tercüme Dergisi*, (5).
- Mirsultan, Aysima. (2000). Çağatay Dilinde Yazılan Tümce Parçasının Yeri. *Bulak Dergisi*, (5), 86-99.
- Muhammed, Ehet. (2008). Tarihi Hemidi Yazılmış Dönemden Bugüne Kadar. *Miras Dergisi*, (6).
- Muti, İbrahim. Çağatay Edebi Dilinin Uygur Dili Gelişme Tarihindeki Yeri. (Bildiri)
- Niyaz, Alim ve Obul, Mahmutcan. (2002). Tevahi Musiqiyyun Dilinden Çağatay Uygur Yazısından Şimdiki Zaman Uygurcasına Geçmeye Bir Bakış. *Dil ve Tercüme Dergisi*, (10).
- Niyaz, Alim. (2008). Çağatay Uygurcasındaki Fiil Yapım Yardımcıları. *Dil ve Tercüme Dergisi*, (3), 18-20.
- Niyaz, Alim ve Ferhat, Ermide. (2009). Çağatay Uygurcasındaki (er-) Yardımcı Fiil Üzerine. *Dil ve Tercüme Dergisi*, (1), 40-44.
- Niyaz, Alim ve Ferhat, Permide. (2010). Çağatay Uygurcasındaki Yardımcı Fiillerin İncelenme Durumu. *Xinjiang Sosyal Fenler Araştırması Dergisi*, (1), 138-140.

- Oğuz, Abdurehim Erkin. (1985). Çağatay Uygur Yasıyla Yazılmış Eserlerin Şimdiki Zaman Uygur Yazısıyla Yazılması Üzerine. *Kaşgar Pedagojik Enstitüsü Dergisi*, (2), 33-44.
- Oğuz, Erkin Abdurehim. (1986). Çağatay Dili. *Kaşgar Pedagojik Enstitüsü Dergisi*.
- Oğuz, Erkin Abdurehim. (1988). Çağatay Dilinde Ad Durumun İfade Edilmesi Üzerinde İnceleme. *Dil ve Tercüme Dergisi*, (7), 10-16.
- Oğuz, Erkin Abdurehim. (2000). Çağatay Uygur Dilinde Emir Ve Koşul Eylemlerinin İfade Edilmesi. *Kaşgar Pedagojik Enstitüsü Dergisi*, (4), 26-29.
- Oğuz, Erkin Abdurehim. (2000). Çağatay Uygur Dilinde Kullanılan Adıllar Ve Bir Kısım Adılların Bir Kaç Anlamda Kullanılışı. *Kaşgar Pedagojik Enstitüsü Dergisi*, (1), 17-18.
- Oğuz, Erkin Abdurehim. (2002). Çağatay Uygur Dilinde Yardımcı Fillerin İfade Edilmesi. *Dil ve Tercüme Dergisi*, (3), 18-21.
- Osman, Gheyretcan. (1997). Çağatay Uygur Edebiyatına Ait Bazı Sorunlar. *Xinjiang Sosyal Fenler Araştırması Dergisi*, (1), 84-87.
- Osman Gheyretcan. (1998). 18.Yüz Yılın Sonraki Yarısı ve 19. Asırdaki Uygur Edebiyatı Hakkında Genel Bir Bakış. *Bulak Dergisi*, (1).
- Osman, Merpuay. (2008). Çağatay Uygurcasındaki (Misli) İlgeçi Üzerine. *Dil ve Tercüme Dergisi*, (4), 40-44.
- Osman, Ruqiye. (2008). Çağatay Dili Yazıtlarına Ait Sözlükler. *Xinjiang Sosyal Fenler Araştırması Dergisi*, (4), 103-110.
- Polat, Abdurueop. (1984). Çağatayca'nın Eski Uygurca Esasında Şekillenmesi Üzerine. *Xinjiang Üniversitesi Dergisi*, (3), 126-132.
- Polat, Abdurueop. (1986). Çağatayca'nın Sözcük Dizim Özelliği Üzerine Bir İnceleme. *Xinjiang Üniversitesi Dergisi*, (4), 115-109.
- Polat, Abdurueop. (1987). Çağatayca'nın Leksikolojik Özelliği. *Xinjiang Üniversitesi Dergisi*, (3), 123.
- Polat, Abdurueop. (1989). Çağatayca'nın O Zamanki Uygur Ağız Diliyle Olan İlişkisi Üzerine Genel Bir İnceleme. *Xinjiang Üniversitesi Dergisi*, (1), 68-80.
- Polat, Abdurueop. (1990). Terminleri Birleştirmede Çağatay Dili Faktörlerinden Etkili Faydalanmak Gerek. *Xinjiang Sosyal Fenler Araştırması Dergisi*, (2), 158-168.
- Polat, Abdurueop. (1990). Çağatayca'daki Yirmi Beşinci Ünsüz Ses (?) Üzerine. *Xinjiang Üniversitesi Dergisi*, (4), 134-141.
- Polat, Abdurueop. (1992). (Çağatay Dili) Termini Üzerine. *Xinjiang Üniversitesi*

Dergisi, (3), 126-130.

Polat, Abdurueop. (1992). Uygurcadaki Leksikoloji Araştırmasında Çağatayca'nın Fonksiyonu. *Xinjiang Üniversitesi Dergisi*, (1), 120-130.

Rahman, Abdurrehim. (2008). Çağatay Dili Hakkında Yeni Bilgiler. *Bulak Dergisi*, (2), 75-82.

Tömür, Hemit ve Osman, Mirsultan. (1993). Çağatay Dili Hakkındaki Görüşlerimiz. *Xinjiang Üniversitesi Dergisi*, (1), 1-52.

Tömür, Mirzigül. (2010). Çağatay Uygur Dili Ve Şimdiki Zaman Uygur Dilindeki (A)Lı Yardımcı Fiili Üzerinde İnceleme. *Dil ve Tercüme Dergisi*, (2), 16-19.

Tursun, Ferhat. (2006). Çağatay Uygur Dili Araştırma Alanının Yeni Seviyesi. *Xinjiang Radyo-Televizyon Dergisi*, (3).

Tursun, Meryem. (2008). Çağatay Uygurcası İle Yazılmış Beş Parça Yeri, Ev Mülkiyete Dair Belgelerden Şu Devrin Dil Özelliğine Bir Bakış. *Xinjiang Sosyal Fenler Araştırması Dergisi*, (1), 90-100.

Tursuncan, Barat. (2010). Çağatay Dilinin Devirlere Bölünmesi. *Xinjiang Sosyal Fenler Araştırması Dergisi*, (3), 110-117.

Yağub, Abdureşit. (1995). (Çağatay Uygur Dili Araştırmasından Makaleler)i Tanıtım ve Yorum. *Dil ve Tercüme Dergisi*, (5), 37-40.

Zeper, Barican. (1995). Çağatay Dilinin Japonya'daki Araştırılması. *Bulak Dergisi*, (4), 124-128.

5. ÇAĞATAY TÜRKÇESİ ÜZERİNE YAZILMIŞ ÇİNCE MAKALELER

Baytur, Enver. (1984). Çağatay Yazısı ve Çağatayca El Yazmalar. *Çin Milliyetlerinin Klasik Yazıları Dergisi*, Pekin.

Baytur, Enver. (1987). Çağatay Yazısı. *Çin Milliyetlerinin Klasik Yazısı Dergisi*, Tianjin.

Cari, Rehmitullah, Xiaozhongyi. (1985). Çağatay Dili Üzerine. *Xinjiang Sosyal Fenler Araştırması Dergisi*, (5).

Davut, Ömercan. (1997). Yabancı Ülkelerdeki Uygurca Yazıtlar ve Onların Araştırılması Hakkında Genel Bir İnceleme. *Xiyü Yanjiu*, (2).

Davut, Ömercan. (2006). Yurt Dışındaki Çağatayca El Yazma Araştırmasından Beyan. *Xiyü Yanjiu*, (4).

Ehed, Ablimit ve Mguanghui. (1988). Çağatayca ve Onun Şekillenme Süreci. *Dil ve Tercüme Dergisi*, (2).

Ehed, Ablimit ve Jiao, Jianguo. (2000). Uygur Edebi Yazı Dili-Çağatayca. *Dil ve*

Tercüme Dergisi, (3).

- Heng, Xingliyang. (1999). Qing Sülalesi Dönemindeki Rus Vezirinin İkinci Çağatayca Hüccet Üzerine. *Milliyetler Dil-Edebiyatı*, (1).
- Lang Ying. (1994). Çağatay Uygur Edebiyatı. *Milliyetler Dil Edebiyat Dergisi*, (3), Pekin.
- Lisen. (1989). Çağatay Yazısı Üzerine. *Dil ve Tercüme Dergisi*, (3).
- Lisen. (1993). Çağatayca El Yazmalarındaki Çin Köken Kültürü ve İslam Kültürünün İrtibatına Bir Bakış. *Dil ve Tercüme Dergisi*, (4).
- Niurujin. (2002). Çağatayca El Yazma Reşit Wang Tezkiresindeki Aksu Yer Adları Üzerine Bir Açıklama. *Xinjiang Üniversitesi Dergisi*, (4).
- Polat, Abdureop. (1992). Çağatay Dili ve Uygur Ağız Dilinin İlişkisi. *Milliyetler Dil Edebiyatı*, (4), Pekin.
- Qian, Xing. (2009). Çağatay Uygurcasındaki Adların Çoğunluk Anlamı Üzerine Bir İnceleme. *Hoten Pedagojik Meslek Eğitim Okulu Dergisi*, (3).
- Wang, Teyi. (1999). Çağatay Uygurcanın İlk Dönemindeki Destan (Tarihi Hatıralar) Üzerine. *Xiyü Yanjiu*, (2).
- Wang, Xuang. (1999). Devlet İçi ve Yurt Dışındaki Çağatayca El Yazma Araştırmasından Beyan. *Hoten Pedagojik Meslek Eğitim Okulu Dergisi*, (2).
- Wangqi. (1994). Çağatayca'nın Uygur Dili Leksikoloji Araştırmasındaki Fonksiyonu. *Dil ve Tercüme Dergisi*, (2).
- Xijincong. (2002). Çağatayca'nın Uygurların Geleneksel Kültüründeki Önemi Üzerine Bir İnceleme. *Xinjiang Üniversitesi Dergisi*.
- Ye, Shaojün. (1985). Çağatayca'nın Ses Bilgisi. *Kaşgar Pedagojik Enstitüsü Dergisi*, (1).

6. ÇAĞATAY TÜRKÇESİ ÜZERİNE YAZILMIŞ YÜKSEK LİSANS, DOKTORA TEZLERİ

- Awut, Reyhangül. (2010). *Babürname Dilinin Belagati Üzerinde İnceleme*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Merkezi Milliyetler Üniversitesi. (Uygurca)
- Cüme, Osmancan. (2011). *Alışir Nevai'nin Eseri (Ferhad ve Şirin)in Edebi Değeri*. Yayınlanmamış Yüksek Doktora Tezi, Merkezi Milliyetler Üniversitesi. (Uygurca)
- Gu, Hungyan. (2006). *Batu Yurt Resimli Tezkiresindeki Çağatayca Yer Adları Üzerine İnceleme*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Xinjiang Üniversitesi. (Çince)
- Hoca, Ehmed. (2010). *Qing Sülalesine Ait Bazı Çağatay Uygurcasıyla Yazılmış*

- Hükümet Hüccetler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Merkezi Milliyetler Üniversitesi. (Çince)
- İdris, Erkinan. (2006). *Qing Sülalesine Ait Güney Tanrı Dağı Yolundaki Çağatayca Hüccetler Üzerine İnceleme*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Xinjiang Üniversitesi. (Uygurca)
- İli, Ayşemgül. (2009). *Tezkireiy Ezizandaki Ad Tipideki Sözcüklerinin Morfoloji Araştırması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Merkezi Milliyetler Üniversitesi. (Uygurca)
- İmin, Mamutcan. (2011). *Nevai'nin Ünlü Eseri (Mecalisun Nefais)in Edebi Değeri*. Yayınlanmamış Yüksek Doktora Tezi, Merkezi Milliyetler Üniversitesi. (Uygurca)
- Leife. (2006). *Uygurcada Çok Kullanılan Farsça Kelimeler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Zhejiang Üniversitesi. (Çince)
- Mamut, Nurungül. (2011). *Tezkireiy Hazireti İmami Kiriyyenin Dil İncelemesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Merkezi Milliyetler Üniversitesi. (Uygurca)
- Muhemmed, Ehed. (2010). *Hoca Muhemmed Şerif Büzürükvar Tezkiresinin Dil İncelemesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Merkezi Milliyetler Üniversitesi. (Uygurca)
- Niyaz, Alim. (2007). *Çağatay Uygurcasındaki Yardımcı Fiiller Üzerine*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Xinjiang Üniversitesi. (Uygurca)
- Obul, Nurehmed. (2010). *Kaşgar Şehri Halkı Arasında Saklanan Çağatayca Sözcükler Üzerine Bir İnceleme*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Merkezi Milliyetler Üniversitesi. (Uygurca)
- Osman, Merpuay. (2006). *Çağatay Uygurcasındaki Yardımcı Sözcükler Araştırması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Xinjiang Üniversitesi. (Uygurca)
- Ötkür, Mizragül. (2010). *(Dhrun Necad)ın Ad Kategorisi*. Merkezi Milliyetler Üniversitesi. (Uygurca)
- Qeyum, Asiye. (2010). *Gulja Ağzındaki Çağatayca Sözcükler İncelemesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Merkezi Milliyetler Üniversitesi. (Uygurca)
- Qianxing. (2010). *Farsçanın Çağatay Dili Leksikolojisi ve Gramerine Olan Etkisi Üzerine Araştırma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Xinjiang Üniversitesi. (Çince)
- Qurban, Osman. (2011). *Tarihi Hemidiy'deki Bazı Terminler Üzerine İnceleme*.

- Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Merkezi Milliyetler Üniversitesi.
(Uygurca)
- Tursun, Ferhat. (2011). *Çağatay Uygurcasındaki Klasik Eser (Leyli Mecnun)un İncelemesi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Merkezi Milliyetler Üniversitesi.
(Çince)
- Ye, Jinfeng. (2006). *Qing Sülalesine Ait Çağatayca Yazıtlardaki Güney Xinjiang Halklarının Ekonomik İlişisine Bir Bakış*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Xinjiang Üniversitesi. (Çince)
- Yü, Hongmei.(2003). *Qing Sülalesine Ait Güney Tanrı Dağı Yolundaki Çağatayca Hüccetler Üzerine İnceleme*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Xinjiang Üniversitesi. (Çince)
- Zhao, Zhongmei. (2003). *Çağatayca Cengizname İncelemesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Xinjiang Üniversitesi. (Çince)

7. SONUÇ

Çağatay Türkçesi kullanıldığı 600 senelik zaman zarfında, bu dili kullanan halkları kültürel birikim açısından cihanşümul başarılarla ulaştırmıştır. Fakat bu dil ve yazıda bırakılan eserlerinin günümüz dillerine kazandırılması, incelenmesi ise bahsi geçen kültürel zenginliklerin keşf edilmesi için büyük önem taşımaktadır.

Günümüzde Çin sınırları içinde yaşayan Uygurlar, Çağatay Türkçesini kullanan Orta Asyanın yerli halklarının devamı olarak, ecdadının bıraktığı zengin el yazmalarını araştırmak ve günümüz Uygurcasına kazandırmak için ellerinden geldiği kadar çaba sarfetmektedirler. Fakat egemen toplum mensuplarının dil ve kültürel farklılıklardan ötürü, diğer alanlarda olduğu gibi buna da pek önem veremediği bir gerçektir. Uygur kökenli aydınların bu boşluğun doldurulması için daha fazla çalışması gerektiği de yukarıdaki değerlendirmelerden anlaşılmaktadır. Fakat mevcut araştırmacı kadrosu veya kurulu bulunan birimler bu alanda yeterli değildir. Dolayısıyla aşağıda sıralayacağımız değerlendirmeler, Çağatay Türkçesi alanında çalışmalar yapan bilim adamlarının konuya daha fazla önem vermesi gerektiğini göstercektir:

1. Çağatay Türkçesi ve edebiyatı araştırmalarında kaynak paylaşımı ve işbirliği yetersizdir. Özellikle, Rusça ve Özbekçe yapılan bu alandaki araştırmalar Çindeki meslektaşlar tarafından pek iyi takip edilemediği gibi,

Özbekistan başta olmak üzere diğer Türk cumhuriyetlerindeki ilgili araştırmacılar da Uygur ve Çin dilleriyle yapılan araştırmaları takip edememektedir. Çağatay dili ve edebiyatı alanıyla ilgili ciddi ulusal veya uluslararası sempozyomlar düzenlenmelidir.

2. Çinde yapılan Çağatay Türkçesi araştırmalarının büyük çoğunluğu dil üzerine olmakla birlikte derinlemesine yapılmış araştırmalar değildir. Bunlar, daha çok durum tespiti veya betimleyici metod ile yapılan araştırmalardır. Edebiyat kısmı tamamen denecek kadar boş kalmıştır. Bu dönemin kültürü, etnografyası, felsefe ve düşüncesi henüz araştırılmış sayılmaz.

3. Çağatay dili ve edebiyatı alanında çalışanların mutlak çoğunluğu ortayaşlı veya yaşlı kimselerden oluşmakta, gençlerden oluşan kadro sıkıntısı şimdiden hissedilmeye başlanmaktadır. Bunun nedenlerinden biri Çağatay Türkçesi üzerine araştırma yapabilmek için Arap ve Fars dillerinden birinin bilinmesi gereğidir. Bu durum Çinli veya Çin dilliler için ziyadesi ile zor bir durum olarak algılanmaktadır.

4. Çağatay Türkçesinin söz varlığının araştırılmasının, Uygurcanın söz varlığının zenginleştirilmesi ve çağdaş Uygurcanın eksiklerinin giderilmesindeki önemi bilimsel olarak daha fazla netlik kazanmış bulunmaktadır.

KAYNAKLAR

- Barat, R. (2006). *Hemit Tömür Makaleleri*. Pekin: Merkezi Milletler Neşriyatı.
Çetindağ, Y. (2011). *Ali Şir Nevai*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
Dil ve Tercüme Dergisi Koleksiyonu.
Eraslan, A. (2011). *Şimdiki Zaman Uygur Dili*. Urumçi: Sincan Halk Neşriyatı.
<http://www.chinanews.com/cul/2011/08-16/3261671.shtml>
Karaatlı R., Vural, H., ve Solmaz, A. O. (2010). *Çağatay Türkçesi*. Tokat.
Merkezi Milliyetler Neşriyatı Katalogu.
Tömür, H. ve Osman, M. (1993). Bizim Çağatay Türkçesi Hakkındaki Görüşlerimiz.
Sincan Üniversitesi Dergisi, (1).
Tursun, E. (1998). Neva'inin Dili. *Bulak Dergisi*, (4). (Uygurca)
Xinjiang Sosyal Fenler Araştırması Dergisi Koleksiyonu.
Xinjiang Üniversitesi Dergisi Koleksiyonu.